

Νεότερα ερευνητικά δεδομένα για την ανταλλάξιμη μουσουλμανική περιουσία στην πυρικήαυστο των Σερρών. Η περίπτωση του Εσκή Τζαμιού

Θεοδωρίδου-Σωτηρίου Λίλα (*)

Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών ΤΕ και Μηχανικών Τοπογραφίας & Γεωπληροφορικής ΤΕ
Τέρμα Μαγνησίας –Σέρρες, 62122

(*) τηλ. 23210-49286, mail: mttheodteiser@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στόχος του παρόντος ερευνητικού άρθρου είναι η κριτική παρουσίαση τεκμηρίων που σχετίζονται με την ακίνητη περιουσία, που οι μουσουλμάνοι των Σερρών εγκατέλειψαν στην πόλη μετά το 1924. Συγκεκριμένα εξετάστηκαν τα «ανταλλάξιμα» ακίνητα της «πυρικήαυστου ζώνης», με στόχο να διαπιστωθούν οι διαδικασίες μεταβίβασής τους σε νέους ιδιοκτήτες το διάστημα 1924-1928. Ποιοί ήταν οι αγοραστές των ανταλλαξίμων και ποιο το τίμημα που κατέβαλαν στην Εθνική Τράπεζα; Τί γνωρίζουμε για τον σύλλογο «Αγοραστών Ανταλλαξίμων Αστικών Ακινήτων»; Ποιά η τύχη του εμβληματικού Εσκή Τζαμί; Ο μεγάλος χωροκοινωνικός μετασχηματισμός που συντελέστηκε εκείνη της περίοδο και διέγραψε εν πολλοίς την μετέπειτα πορεία του κέντρου της πόλης, τεκμηριωμένος μέσα από την τύχη των ανταλλαξίμων κτημάτων, αποτελεί μια ακόμη συμβολή στην ιστορία της πόλης των Σερρών.

Λέξεις κλειδιά: ανταλλάξιμος περιουσία, Σέρρες, μεσοπόλεμος, χωροκοινωνικός μετασχηματισμός.

Ι. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΥΡΙΚΑΥΣΤΟΥ

Η πυρικήαυστος ζώνη είναι μια διακριτή χωρική ενότητα, κατεστραμμένη ήδη από το 1913, για την οποία είχε εκπονηθεί το 1920 «Νέο Σχέδιο». Τα οικοπέδα του «Νέου Σχεδίου» μέσω αστικού αναδασμού, κατανεμήθηκαν στους παλιούς ιδιοκτήτες της πυρικήαυστου (μεταξύ των οποίων και οι μουσουλμάνοι των Σερρών). Στα ΓΑΚ Σερρών υπάρχει κτηματολογικός κατάλογος 1011 ιδιοκτησιών, με τα ονόματα όλων των αρχικών ιδιοκτητών (826 ονόματα ιδιοκτητών χριστιανών, μουσουλμάνων και εβραίων, 127 ονόματα «Οθωμανών αποδημησάντων» και 58 παλιά οικοπέδα αγνώστων, ιδιοκτησίες της Μουσουλμανικής Κοινότητας, δηλαδή οι ιδιοκτησίες του Αραπισλάρ Τζαμί, του Εσκή Τζαμί, του Κουτούπ Τζαμί, του Μαραζάν Τζαμί, και του Μπεζεστενίου) και αυτές του Δήμου Σερρών. Στον κτηματολογικό κατάλογο καταγράφεται και η αντιστοίχιση των αρχικών ιδιοκτητών/ιδιοκτησιών με τα νέα οικοπέδα [1].

Επιλέχθηκε να εξεταστεί η ανταλλάξιμος μουσουλμανική περιουσία που περιλαμβάνονταν στα όρια της «πυρικήαυστου ζώνης» των Σερρών (οικοδομικές νησίδες 1-77) γιατί υπάρχει σχετικό αρχαικό υλικό. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι και το ότι, ενώ από τις αρχές του 1924 άρχισαν να εκδίδονται όλοι οι νέοι τίτλοι οικοπέδων της πυρικήαυστου, οι μουσουλμανικές ιδιοκτησίες είχαν ήδη (λόγω της συνθήκης της Λωζάννης) μετατραπεί σε ανταλλάξιμες και είχαν περιέλθει στην διαχείριση της Εθνικής Τράπεζας (εφεξής Ε.Τ.Ε), σύμφωνα με το διάταγμα της 5ης Μαΐου 1925. Οι πρώην

μουσουλμανικές ιδιοκτησίες της πυρικήαυστου καταγράφηκαν επομένως και στο ειδικό κτηματολόγιο της Ε.Τ.Ε.

Αρα, η περιοχή της πυρικήαυστου συγκεντρώνει αρκετά πλεονεκτήματα για να ελεγχθούν οι διαδικασίες διαχείρισης από την Ε.Τ.Ε των ανταλλαξίμων μουσουλμανικών ακινήτων των Σερρών, αφού εκεί μπορούμε να συνδυάσουμε πρωτογενή στοιχεία του κτηματολογικού καταλόγου του 1914, με στοιχεία της Κτηματικής Υπηρεσίας Δημοσίου (εφεξής ΚΥΔ), του Υποθηκοφυλακείου Σερρών, και των πρακτικών συνεδριάσεων της Κεντρικής Επιτροπής Ανταλλαξίμων (εφεξής ΚΕΑ), πρακτικά που εναπόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο της Ε.Τ.Ε (εφεξής ΙΑ/ΕΤΕ) [1].

Στην προσπάθειά μας να σκιαγραφήσουμε την τύχη αυτών των αστικών ανταλλαξίμων επεκτείναμε την έρευνά μας στον τοπικό ημερήσιο Τύπο της εποχής, περιοριζόμενοι ωστόσο από το γεγονός ότι, τόσο η μουσουλμανική κοινότητα Σερρών, όσο και το αρχείο της ΚΥΔ, δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα αντικείμενα συστηματικής μελέτης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι το 1925 εγκρίθηκε και το συνολικό πολεοδομικό σχέδιο των Σερρών (εκτός πυρικήαυστου) μια χρονική σύμπτωση με σημασία για την έρευνά μας. Στην εκτός πυρικήαυστου περιοχή υπήρχαν ασφαλώς πολυάριθμα ανταλλάξιμα οικοπέδα, τα οποία με διαφορετικές μεθόδους διεκδίκησαν πρόσφυγες, παλιοί πολεμιστές, ομηροπαθείς (όσοι δηλαδή σύρθηκαν σε καταναγκαστικά έργα το διάστημα 1916-1918) και ντόπιοι χριστιανοί. Όμως η διαχείριση της ανταλλάξιμης περιουσίας σε αυτές τις περιοχές ήταν πιο σύνθετη: εκμισθώσεις και κυριότητα μέσω συνιδιοκτησίας (για τους ντόπιους), παραχώρηση από την Νομαρχία ή και από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (για τους πρόσφυγες), αυθαίρετη κατάληψη (και για τους δυο). Επιπλέον η απόκτηση ανταλλαξίμου περιουσίας στην εκτός πυρικήαυστου περιοχή είχε να αντιμετωπίσει τις περισσότερες φορές ζητήματα εφαρμογής του «Νέου Σχεδίου» του 1925, όπως ρυμοτομούμενα οικοπέδα, οικοπέδα υπό τακτοποίηση κ.λπ., σε αντίθεση με τα οικοπέδα στην πυρικήαυστο, όπου τέτοια θέματα είχαν λυθεί μέσω της εφαρμογής του αστικού αναδασμού. Δηλαδή, στην περίπτωση της πυρικήαυστου των Σερρών η Διαχειρίστρια Τράπεζα ανέλαβε μια πλήρως τακτοποιημένη κατάσταση, μια περιοχή που δεν απαιτούσε χρονοβόρες απαλλοτριώσεις, ρυμοτομήσεις και διενέξεις, δηλαδή μια εξαιρετικά

ελκυστική περιοχή για όσους ήθελαν να αποκτήσουν οικοπέδα και να οικοδομήσουν αμέσως.

Επιπρόσθετο κίνητρο για την απόκτηση οικοπέδου στην πυρκαυστο υπήρξε το Διάταγμα 3323 / 6-5-1925. Η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση επέτρεπε να δανειοδοτούνται από την Ε.Τ.Ε. ομάδες 5 ιδιοκτητών της πυρκαυστου (συστήνοντες κτηματική ομάδα), που δήλωναν αλληλέγγυοι ενώπιον συμβολαιογράφου των Σερρών, για ανέγερση δύο κατά ανώτατο όριο οικοδομών και για 100.000 δρχ. ανά οικοδομή. Η ρύθμιση, άρα, πρόσθετε επιπλέον αξία στην απόκτηση ενός οικοπέδου στην πυρκαυστο μέσω δημοπρασίας εκ των μουςουλμανικών ανταλλαξίμων. Αν και δεν υπάρχουν δημοσιοποιημένα στοιχεία για το πόσοι και ποιοί έκαναν χρήση αυτής της νομοθετικής διευκόλυνσης, αν κρίνουμε από την ταχύτητα ανοικοδόμησης θα πρέπει να ήταν αρκετοί.

Λόγω του μεγάλου όγκου των στοιχείων, εμβαθύνουμε επί του παρόντος μόνο στο πολύγωνο (με αριθμό 13), στα νότια όρια της πυρκαυστου, το οποίο περιλάμβανε και το Εσκή Τζαμί, το εμβληματικότερο κτίριο της παρουσίας των Οθωμανών στην πόλη. Πριν επικεντρωθούμε όμως ειδικά στο Εσκή Τζαμί, ας αναφερθούμε περιληπτικά στο γενικότερο πλαίσιο εκποίησης της ανταλλαξίμου περιουσίας των «Νέων Χωρών», όσο και στις ειδικότερες συνθήκες των Σερρών.

II. Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΩΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Η διαχείριση της ανταλλάξιμης περιουσίας προϋπόθετε την συγκρότηση ενός μηχανισμού εντοπισμού και κτηματολογικής καταγραφής. Έτσι ήδη από τον Ιούνιο του 1924 συστήθηκαν σε κάθε οικονομική εφορεία των «Νέων Χωρών» Γραφεία Ανταλλαγής, που υπάγονταν στην Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών (Γ.Δ.Α.Π). Τα κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής συγκροτούσαν 5μελείς επιτροπές με επικεφαλής ανώτερο δικαστικό και μέλη δύο εκπροσώπους των προσφύγων και δύο των γηγενών και συνέτασαν πίνακες περιγραφής ανταλλαξίμων κτημάτων. Στους πίνακες αναφέρονταν το ονοματεπώνυμο και πατρώνυμο του μουςουλμάνου (αρχικού) ιδιοκτήτη και τα ανάλογα στοιχεία των κατόχων των ακινήτων μετά την αναχώρηση των μουςουλμάνων. Επίσης καταγράφονταν το είδος του ακινήτου, η οδός στην οποία βρίσκονταν και οι ιδιοκτήτες των όμορων ακινήτων. Παρέχονταν πληροφορίες για τα υλικά κατασκευής και τον αριθμό των δωματίων, τους βοηθητικούς χώρους και την αξία του, εκτιμητέα σε δραχμές του 1925-1926. Υπήρχαν επίσης φάκελοι με όλα τα έγγραφα που σχετίζονταν με το ιστορικό του κάθε ακινήτου και τυχόν μεταγενέστερες κτηματολογικές μεταβολές, όπως ο διαχωρισμός ενός αστικού ακινήτου σε επί μέρους τμήματα.

Στη συνέχεια αυτής της προεργασίας η Ε.Τ.Ε, ως ανάδοχος των δικαιωμάτων του Ελληνικού Δημοσίου επί της ανταλλαξίμου περιουσίας, ανέλαβε τις διαδικασίες πώλησης των μουςουλμανικών κτημάτων και είσπραξης του αντιστοίχου τιμήματος. Το σύνολο των ανταλλαξίμων κτημάτων που περιήλθαν στην Ε.Τ.Ε. καταχωρήθηκαν από αυτήν ξανά σε δικό της Γενικό Κτηματολόγιο. Τα ανταλλάξιμα κτήματα που τελούσαν υπό την διαχείριση της Ε.Τ.Ε απαλλάσσονταν από κάθε δημόσιο ή δημοτικό φόρο καθώς και από τον ειδικό φόρο μεταβίβασης ακινήτων (Ν.Δ. 22-03-1929). Με την ψήφιση του Ν. 4793 / 1930 η διαχείριση περιήλθε στην Υπηρεσία Διαχείρισης Ανταλλάξιμων Μουςουλμανικών Κτημάτων (ΥΔΑΜΚ) με κατά τόπους Γραφεία Διαχείρισης Ανταλλάξιμης Περιουσίας στις έδρες των νομών των Νέων Χωρών.

Τα επόμενα χρόνια οι διατάξεις για την εκποίηση, ενοικίαση και παραχώρηση ανταλλαξίμων κτημάτων συμπληρώθηκαν και τελικά κωδικοποιήθηκαν με τον Ν. 5266/1931, που περιγράφει με μεγάλη λεπτομέρεια όλες τις τεχνικές διαδικασίες που πρέπει να ακολουθηθούν για την πώληση των ανταλλαξίμων κτημάτων, μεταξύ των οποίων η διενέργεια αρχικής, επαναληπτικής και τελειωτικής δημοπρασίας για ακίνητα μεγάλης αξίας, άνω τους ενός εκατομμυρίου δραχμών [2] [3].

Η Ε.Τ.Ε διατήρησε τον ρόλο του διαχειριστή της ανταλλαξίμου περιουσίας μέχρι το 1934. Από το 1934 μέχρι το 1939 τον ρόλο αυτό ανέλαβε η Διεύθυνση Ανταλλαγής, που υπάγονταν στο τότε Υπουργείο Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως. Το 1939 η διαχείριση των ανταλλαξίμων κτημάτων περιήλθε στο Υπουργείο Οικονομικών. Σήμερα τα διαχειρίζεται η ΚΥΔ.

III. Η ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ

Στις Σέρρες η διαχείριση της ανταλλαξίμου περιουσίας από την Ε.Τ.Ε συνέπεσε με τις προσπάθειες επίλυσης του οξυτάτου στεγαστικού προβλήματος που ανέκυψε μετά τον εμπρησμό του 1913. Πρόσφυγες και γηγενείς, πυροπαθείς και ομηροπαθείς, ήταν όλοι τους υποψήφιοι αγοραστές της ανταλλαξίμου περιουσίας με διάφορους τρόπους, κυρίως όμως μέσω δημοσίων δημοπρασιών

Η αναγγελίες των δημοπρασιών δημοσιεύονταν στον τοπικό τύπο, και αποτελούν πηγή πολύτιμων πληροφοριών για την όλη διαδικασία. Ακολουθούσε η υποβολή προσφορών και η ανακήρυξη του πλειοδότη. Στη συνέχεια την πώληση ενέκρινε η Κεντρική Επιτροπή Ανταλλάξιμων και στο πωλητήριο συμβόλαιο εμφανιζόταν ως πωλητής ο διευθυντής του Υποκαταστήματος Σερρών. Η Ε.Τ.Ε αναλάμβανε ταυτόχρονα να μεταγράψει τους αρχικούς τίτλους

ιδιοκτησίας των ανταλλαγέντων μουσουλμάνων στο υποθηκοφυλακείο Σερρών. Οι τίτλοι αυτοί φέρουν με κόκκινο μελάνι (πάνω δεξιά του τίτλου) την ένδειξη «ατελώς» με την υποσημείωση «ιδιοκτησία της Ε.Τ.Ε». Κατά την διάρκεια της έρευνάς μας στους τόμους 11, 12, 13 του υποθηκοφυλακείου Σερρών (που αφορούν τα έτη 1927-1928) εντοπίσαμε μεγάλο αριθμό τίτλων και πωλητηρίων συμβολαίων οικοπέδων ανταλλαγέντων μουσουλμάνων της πυρκαυστου ζώνης. Αγοραστές σημαντικοί παράγοντες της τότε επιστημονικής και επιχειρηματικής τάξης των Σερρών.

Παραθέσω ενδεικτικά τις εξής περιπτώσεις: το οικοπέδο του Νουρή Εφένδη (16/21) αγόρασε ο Σάββας Νικ. Ιωακείμης, καθηγητής και του Χατζή Σουκρή Εφένδη (16/19) ο Αναστασίου Αβραάμ. Το οικοπέδο του ανταλλαγέντος Καρά Οσμάν Ταξιλάρ (27/7) αγόρασε ο μικρασιάτης γιατρός Ιπποκράτης Μακρής. Ο επίσης μικρασιάτης πολιτικός μηχανικός Περικλής Στ. Σταυρίδης αγόρασε την ιδιοκτησία (27/11) του ανταλλαγέντος Καρά Οσμάν Ταξιλάρ και την συνεχόμενη ιδιοκτησία (27/10) του Χατζή Ιβούσι Κιολή Τσοραπτόη. Η ιδιοκτησία (3/8) της Μουσουλμανικής Κοινότητας εκποιήθηκε με πλειστηριασμό στον έμπορο Δημοσθένη Μερτζιμέκη, ενώ η ιδιοκτησία (1/3) του Ιμπραήμ Αγά Σαμολαδά πουλήθηκε στον Ιωάννη Νικ. Φανουράκη. Η ιδιοκτησία (13/17) των ανταλλαγέντων Κουρά Εφέντη και Χατζή Ασίφ πουλήθηκε στον συμβολαιογράφο Κωνσταντίνο Ιω. Τριαταφυλλόπουλο και η ιδιοκτησία (14/7) της συντεχνίας Οθωμανών Υποδηματοποιών πέρασε στα χέρια του ξενοδόχου Αναστ. Δημητράκοπουλου.

Επομένως, οι εύποροι Σερραίοι, είτε γηγενείς, είτε πρόσφυγες, πλειοδοτούσαν για την αγορά από την Ε.Τ.Ε ιδιοκτησιών των ανταλλαγέντων μουσουλμάνων ή αλλιώς η πολιτική δημοπρασιών της Ε.Τ.Ε στον ισχυρότερο πλειοδότη ευνοούσε τους πιο εύπορους πρόσφυγες ή ντόπιους. Κίνητρο υπήρξε οπωσδήποτε και η δυνατότητα δανειοδότησης από την Ε.Τ.Ε για ανέγερση οικοδομών στην πυρκαυστο, δυνατότητα στην οποία αναφερθήκαμε ήδη.

Ενώ όμως οι δημοπρασίες των ανταλλαξιμών ακινήτων στην περιοχή της πυρκαυστου (περιοχή κατοικίας) προχωρούσαν κανονικά, και τουλάχιστον στον τύπο δεν καταγράφηκε κάτι το ιδιαίτερο, δεν συνέβη το ίδιο και για την γειτονική περιοχή της «Νέας Αγοράς». Εκεί, οι σύλλογοι γηγενών και προσφύγων παρενέβησαν δυναμικά, ανταγωνιζόμενοι (και ενίοτε ομονοούντες) για την εγκατάσταση των μελών τους. Στο ζήτημα της δημιουργίας της νέας εμπορικής περιοχής, νότια της πυρκαυστου, αναφέρθηκα εκτενώς σε προγενέστερη δημοσίευσή μου [12]. Επαναλαμβάνω περιληπτικά εδώ, ότι ανταλλάξιμη έκταση οκτώ περίπου στρεμμάτων αγοράστηκε από τον Δήμο Σερρών και εκποιήθηκε χωρίς δημοπρασία σε ακτήμονες γηγενείς και πρόσφυγες καταστηματάρχες (50% η κάθε κατηγορία). Η διευθέτηση αυτή υπήρξε πεδίο

προστριβών, αλλά και συνύπαρξης γηγενών και προσφύγων. Και είναι φυσικό η εγκατάσταση στην «Νέα Αγορά», να αποτελέσει διακαή επιθυμία τόσο των γηγενών, όσο και των προσφύγων, γιατί έτσι θεωρούσαν ότι εξασφάλιζαν το επαγγελματικό τους μέλλον.

Εικ. 1 Ο διευθυντής της Ε.Τ.Ε Σερρών Νικόλαος Ιατρίδης στο γραφείο του στις Σέρρες

Ένα επίσης σημαντικό θέμα που τους απασχολούσε ήταν η συγκράτηση της τιμής των προσφυγικών ομολογιών, αλλά και το ζήτημα της κατοχής ανταλλαξιμών οικοπέδων από γηγενείς. Όπως διαβάζουμε στην εφημ. Μακεδονία (φ. 16-3-1928) στις 14-15 Μαρτίου 1928 πραγματοποιήθηκε στις Σέρρες μεγάλη σύσκεψη, με παρουσία 70 αντιπροσώπων των επαγγελματικών και πολιτικών οργανώσεων με θέμα τα αστικά ανταλλάξιμα της πόλης. Μεταξύ των ομιλητών ο Σωκρ. Ανθρακόπουλος (πρόεδρος της Παμπροσφυγικής Ένωσης), που δήλωσε την κατηγορηματική αντίθεσή του σε χαριστικές εκποιήσεις ανταλλαξιμών αστικών κτημάτων λέγοντας «Συμφωνώ όπως τα υπό των γηγενών κατεχόμενα αστικά ανταλλάξιμα κτήματα περιέλθουν εις αυτούς άνευ δημοπρασίας, πλην όμως να πληρωθούν εις κανονικάς τιμάς, διότι τότε και μόνον θα δυνήθουν να αποζημιωθούν οι πρόσφυγες και να συγκρατηθεί η τιμή των προσφυγικών ομολογιών». Η σύσκεψη κατέληξε στην εκλογή επιτροπής, που θα προέβαινε στις απαραίτητες ενέργειες για πλήρη αναστολή της εκποίησης των ανταλλαξιμών αστικών ακινήτων στην πόλη των Σερρών για μια τριετία. Στο αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου βρίσκεται το ανακοινωθέν της σύσκεψης. Περιγράφει την κατάσταση και προτείνει τα ακίνητα χαμηλής αξίας (εξαιρεί τα ακίνητα άνω των 500 χιλ. δρχ.) να μεταβιβαστούν άνευ δημοπρασίας (με απευθείας πώληση) στους κατόχους με παράταση της προθεσμίας για την υποβολή των δικαιολογητικών και να διαταχθεί, ειδικά για την πόλη των Σερρών, η προσωρινή αναστολή των εκποιήσεων με δημοπρασία

κάθε ανταλλάξιμο ακίνητου και η ισχύς του ενοικιοστασίου μέχρι την καταβολή των πολεμικών και ομηρικών αποζημιώσεων [12].

Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι οι αγοραστές των ανταλλαξίμων κτημάτων στις Σέρρες, όπως και σε άλλα μέρη των Νέων Χωρών, προκειμένου να διασφαλίσουν τη σχέση τους με την Τράπεζα, συσπειρώθηκαν γύρω Συλλόγους, όπως στην περίπτωση των Σερρών στο «Σύλλογο Αγοραστών Ανταλλαξίμων Σερρών». Η ιδρυτική συνέλευση του Συλλόγου Σερρών πραγματοποιήθηκε αρχές Μαρτίου 1934 στο κινηματοθέατρο «Κρόνιο» με την ευκαιρία των «μελετούμενων τροποποιήσεων της μεταξύ του Κράτους και της Εθνικής Τράπεζας συμβάσεως διαχειρίσεως των ανταλλαξίμων». Την είδηση κατέγραψε η τοπική εφημερίδα «Η Πρόοδος» (φ. 15-3-1934). Προς τους συγκεντρωθέντες μίλησε ο Φ. Φιλιππίδης επιτεθείς κατά της Εθνικής Τράπεζας για τα λαμβανόμενα από αυτήν πιεστικά μέτρα στο ζήτημα της καταβολής των δόσεων. Ο ίδιος ανέγνωσε τη συνέχεια το καταστατικό του Συλλόγου, με την προσθήκη άρθρου με το οποίο επιτρέπονταν η εγγραφή στο Σύλλογο και ενοικιαστών ανταλλαξίμων. Στη συνέχεια η προσωρινή διοίκηση κατήρτισε εκτενές υπόμνημα προς την Κυβέρνηση με το οποίο ζητούσε, αναβολή της τροποποίησης (ώστε να ληφθούν υπόψη οι γνώμες του συλλόγου), τον υποβιβασμό του τόκου στο 3%, την παροχή ευκολιών πληρωμής των καθυστερούμενων δόσεων και την ελάτωση του αρχικού ποσού κατά ένα ποσοστό λόγω των δυσμενών οικονομικών συνθηκών. Λίγες μέρες αργότερα εκλέχθηκε το Συμβούλιο του Συλλόγου Αγοραστών Ανταλλαξίμων Σερρών, που, σύμφωνα με την εφημ. Η Πρόοδος (φ. 5-4-1934), αποτελούνταν από τους: Κ. Χατζηδήμου πρόεδρο, Ζ. Νικολάου Αντιπρόεδρο, Δ. Νικολάου Γεν. Γραμματέα, Περ. Κωστόπουλος ταμία και των κ.κ Φ. Φιλιππίδου, Κ. Τριανταφυλλίδη, Χ. Καφταντζή, Χ. Νομίδου, Ν. Γεωργιάδου, Δ. Γρηγοριάδου, Α. Τζιούμπα και Τ. Αγαπητού ως μελών. Το αρχείο του Συλλόγου δεν έχει εντοπισθεί και δεν έχουμε επομένως τη δυνατότητα να δούμε την περαιτέρω δράση του Συλλόγου.

IV. ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΟ: ΕΣΚΙ ΤΖΑΜΙ

Ακριβώς στα όρια μεταξύ της πυρίκανστου ζώνης και της «Νέας Αγοράς», δηλαδή στην καρδιά, τόσο της παλιάς, όσο και της νέας πόλης των Σερρών, κείτονταν ένα τεράστιο σε μέγεθος τέμενος, ήδη ερειπωμένο κατά το επίμαχο διάστημα. Το Εσκή ή Αττίκ Τζαμί, ένα ανταλλάξιμο ακίνητο μεγάλης αξίας, ήταν ένα εμβληματικό κτίριο της οθωμανικής κυριαρχίας στην πόλη. Κτίστηκε το 1385 μ.Χ. (Ε. 787) από τον Candarli Kara Halil Hayreddin Πασά δύο χρόνια μετά την κατάληψη της πόλης. Καταστράφηκε από πυρκαγιά το 1719 και ανακαινίστηκε με διαταγή του Σουλτάνου Μαχμούτ του Β' το 1837 «ως προκύπτει εκ της επί υπερθύρου του τεμένους υπάρχουσας μέχρι

της κατεδαφίσεως του επιγραφής» [4]. Διασώθηκε από τις πυρκαγιές τόσο του 1849, όσο και του 1913 και εντάχθηκε το 1920 στην οικοδομική νησίδα 13, μαζί με το λιθόκτιστο Μπεζεστένι (1494 μ.Χ.) και 54 άλλα μικρά οικόπεδα [5].

Η αρχιτεκτονική του τεμένους

Το τέμενος τυπολογικά ανήκε στον μνημειώδη τύπο F2, κατά την τυπολογική κατάταξη του Αριστείδη Πασαδαίου [5]. Αποτελούνταν από τον τετραγωνικής κάτοψης χώρο προσευχής που στεγάζονταν με μεγάλο μολυβδοσκέπαστο θόλο. Ο κεντρικός θόλος εδράζονταν εξωτερικά σε οκταγωνικό τύμπανο, ενώ φωτιστικές θυρίδες έτεμναν την επιφάνειά του (πιθανόν κατά την ανακατασκευή του μετά την πυρκαγιά που το έπληξε το 1719). Οι ωθήσεις του κεντρικού τρούλλου εξισσοροπούνταν (ή παραλαμβάνονταν) από τις αντίθετες ωθήσεις δύο ημιτρουλλίων προς βορρά και νότο έκαστος, με συνέπεια να τονίζεται ο κατά μήκος άξονας του τεμένους.

Εικ. 2: Γενική άποψη από ΒΑ πριν την κατεδάφιση

Εικ. 3 Φωτογραφία του εσωτερικού του τεμένους

Διασώθηκε μια σπάνια φωτογραφία του εσωτερικού του τεμένους με χρονολογία λήψης τις αρχές του 20^{ου} αι. (περίπου το 1916) τραβηγμένη από ευρωπαίους στρατιωτικούς. Περιλαμβάνεται στον τόμο Bilder vom Mazedonischen Kriegsschauplatz (Εικ.2). Φέρει την

χειρόγραφη ένδειξη Grosse Moschee in Serres. Διακρίνεται στο βάθος καταστόλιστο μιχαράμπι, αριστερά πολυτελές επιδαπέδιο ρολόι, χαλιά, και βαρύτιμοι πολυέλαιοι. Το επιδαπέδιο, δυτικού τύπου ρολόι στο εσωτερικό ενός μουσουλμανικού τεμένους δεν πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση. Η ανάγκη μέτρησης του χρόνου κυρίως για λόγους θρησκευτικούς (προσευχή) οδήγησε στην υιοθέτηση και την ευρεία διάδοσή τους στην οθωμανική κοινωνία. Για την ύπαρξη και άλλων δύο ρολογιών στο Εσκή Τζαμί κάνει λόγο και ο Ν.Ε. Πέτροβιτς «εις τον περίβολον της μαρμαρόστρωτης αυλής του Εσκή Τζαμί της στολισμένης με παλαιά κυπαρίσσια και μαρμάρينو οκτάκρουνο συντριβάνι, εις μίαν ισόγειον μικράν αίθουσαν ήσαν τοποθετημένα δύο μεγάλα ωρολόγια του τοίχου, μεγάλης ακριβείας κινούμενα με εκκρεμή. Το εν ήτο ρυθμισμένο «αλά φράγκα» με την ευρωπαϊκήν ώρα δηλαδή, η μεσημβρία την δωδεκάτην, και το άλλο «αλά τούρκα», δηλαδή με την παλαιάν βυζαντινήν ώραν με βάσιν την δωδεκάτην κατά την δύσιν του ήλιου» [6].

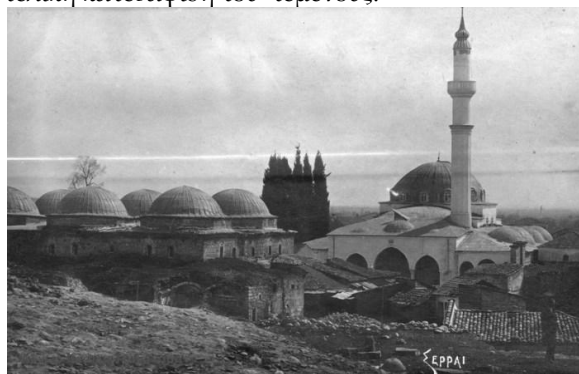
Υπήρχαν επίσης δύο πλάγια προσκίσματα μικρότερου μήκους: το ανατολικό πλάγιο πρόσκισμα, στεγάζονταν με πέντε ημισφαιρικούς θόλους και είχε και αυτό προστώο, ενώ το δυτικό πρόσκισμα (προς την σημερινή πλατεία Ελευθερίας) στεγάζονταν με μονοκλινή στέγη (πιθανόν ανακατασκευή τρουλλοσκέπαστης επικάλυψης). Το μικρότερο μήκος των προσκισμάτων επέτρεπε την διάνοιξη πλαγιών φωτιστικών παραθύρων στην πλευρά του μιχαράμπι, αποτελεί δε ένδειξη ενδεχόμενης μεταγενέστερης κατασκευής τους. Στοά ή προστώο (revak) καταλάμβανε όλο το πλάτος της βορεινής όψης του τετράγωνου χώρου προσευχής. Το προστώο διαιρούνταν σε τρία άνισα τμήματα / διάχωρα στεγασμένα με αντίστοιχους ημισφαιρικούς θόλους, που στηρίζονταν σε μαρμαρίνους μονολιθικούς κίονες με κιονόκρανα σε ρομβοειδή σχήματα. Το δάπεδο του προστώου ήταν επιστρωμένο με μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες και ελαφρά υπερψωμένο.

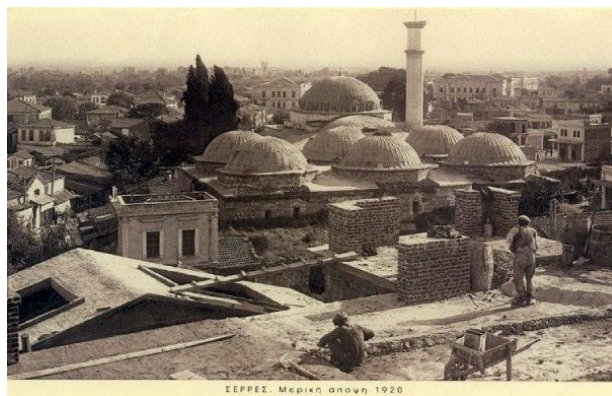
Εικ.4: Στοά ή προστώο (revak)

Υπήρχε και ένας ψηλός μιναρές διαρθρωμένος σε τρία τμήματα διαφοροποιούμενα μεταξύ τους με

προεξέχοντα λίθινα «κολάρα»: το χαμηλότερο ήταν πολυγωνικό, το μεσαίο κυκλικό και η απόληξη αρχικά κολουροειδής ξύλινη. Στις αρχές ενδεχομένως του 20^{ου} αι. η κολουροειδής απόληξη αντικαταστάθηκε από ένα αστραφτερό μεταλλικό επιστέγασμα κρεμυδοειδούς τύπου, πρακτική που ακολουθήθηκε και σε άλλους μιναρές του βορειοελλαδικού χώρου την ίδια εποχή, όπως για παράδειγμα στον μιναρέ της Αγίας Σοφίας στη Θεσσαλονίκη. Η απόληξη του μιναρέ κατεδαφίστηκε (ή καταστράφηκε) κατά τη β' βουλγαρική κατοχή (1916-18), όταν οι Βούλγαροι μετέτρεψαν το τέμενος σε ναό των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου. Ο μιναρές διατηρήθηκε χωρίς επιστέγασμα μέχρι την τελική κατεδάφιση του τεμένους.

Εικ. 5: Ο μιναρές γύρω στα 1918 με τον κρεμυδοειδή τρούλο.

Εικ. 5α: Ο μιναρές γύρω στα 1926 χωρίς επιστέγασμα (λήψη από το ανεγειρόμενο κτίριο της Εθνικής Τράπεζας). Σε πρώτο πλάνο το Μπεζεστένι. Φωτογραφία Πέννα-Δαϊρετζόπουλου

Εικ. 6: Το μαρμάρινο οκτάκρουνο σιντριβάνι στον μαρμαρόστρωτο προαύλιο χώρο του τεμένους. Φωτογραφία Ernest Hebrard

Εντός του περιβάλλου του τεμένους (στα ανατολικά του) υπήρχε πολυτραγουδισμένο μαρμάρινο οκτάκρουνο σιντριβάνι (ονομάζονταν σουληνάρι), το οποίο φωτογράφησε και ο αρχιτέκτων Ernest Hebrard κατά την επίσκεψή του στις Σέρρες γύρω στα 1920 [7].

Εικ. 7: Ο πύργος με το ρολόι στη ΝΑ γωνία ήταν μεσοπολεμική προσθήκη. Κάτω ακριβώς από το ρολόι διαφήμιση ρολογιών Ωμέγα. Το ρολόι βρίσκεται σήμερα ενσωματωμένο στο αέτωμα της πρόσοψης του Δημαρχείου

Η θέση του τεμένους στον αστικό ιστό

Η θέση του τεμένους στον οθωμανικό ιστό της πόλης ήταν ανάλογη του μεγέθους και της σημασίας του. Βρισκόταν στο σημείο που συνέκλιναν οι βασικοί οδικοί άξονες και περιβάλλονταν από κτίρια κοινωνικού χαρακτήρα (στα ανατολικά το Εσκή Χαμάμ, βόρεια το χαμάμ της οδού Κύπρου), κτίρια εμπορικού χαρακτήρα (Μπεζεστένι, αγορά) και μικρότερα τζαμιά (Μαραζάν, Κουτούπ και Αράπ Τζαμί). Όπως έγραψε και ο Σερραίος ιστορικός Πέτρος Πέννας, «έξω από το Εσκή Τζαμί σχηματίζονταν μια πλατειούλα. Εκεί διασταυρώνονταν και άλλοι τέσσερις δρόμοι με κατεύθυνση προς διάφορα σημεία της πολιτείας. Από αυτούς ο ένας διασχίζοντας το Ορτά Τσαρσί, οδηγούσε, όπως και σήμερα, στις προαστιακές συνοικίες της Άνω και Κάτω Καμενίκιας, ο άλλος ακολουθώντας αντίθετη κατεύθυνση οδηγούσε με τρεις κύριες διακλαδώσεις στις εξοχές, στο προάστιο του Κατακουζηνού και τέλος μια στερνή διακλάδωση που περνούσε από τα

Ταμπάχανα οδηγούσε προς τους στρατώνες του Αραμπατζή Μαχαλά» [8].

Εικ. 8: Η κεντρική θέση του τεμένους στον οθωμανικό ιστό της πόλης. Πριν το 1920

Υ. Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1924-1937

Στο κτηματολόγιο της Ε.Τ.Ε το Εσκή Τζαμί καταγράφεται με αριθμό 932. Ως ιδιοκτήτης αναφέρεται η Μουσουλμανική Κοινότητα και ο Σεφκέτ Εφένδης (Εικ.13). Η Εθνική Τράπεζα προσπάθησε να αξιοποιήσει το τεράστιο αυτό ακίνητο αρχικά με την διαδικασία της εκμίσθωσης ανά τμήματα (α, β, γ), που αντιστοιχούσαν στο κυρίως Τζαμί και στα δύο προσαρτήματα. Έτσι, το Εσκή Τζαμί και συγκεκριμένα το β' τμήμα εκμισθώθηκε αρχικά σε δύο Σερραίους επαγγελματίες με μηνιαίο μίσθωμα 7.855 δρχ. για να χρησιμοποιηθεί ως κινηματοθέατρο και καφενείο. Η πλειοδοτική δημοπρασία έγινε στις 16.10.1930. Λίγο αργότερα οι εκμισθωτές διαμαρτύρονταν με εξώδικο στην Τράπεζα ότι δεν τους παρέδωσε ολόκληρο το ακίνητο και ότι αυτό δυσχέραινε την επιχειρηματική τους δραστηριότητα [9]. Προηγήθηκε μια προσπάθεια της δημοτικής αρχής να το μετατρέψει σε δημοτικό θέατρο (βλ. άρθρο εφημ. Μακεδονία 14.12.1927 με υπότιτλο «το Τζαμί που θα γίνει δημοτικό θέατρο»). Ο αρθρογράφος της Μακεδονίας αναφέρει ότι ο Δήμος Σερρών «αγόρασε» το Τζαμί με σκοπό να το μετατρέψει σε θέατρο. Επαινεί δε τον Δήμο Σερρών γράφοντας ότι «το μεγάλο τζαμί ηγοράσθη υπ' αυτού [τον Δήμον Σερρών] και λίαν προσεχώς διαρρυθμίζεται εις θέατρον. Η ενέργεια αυτή του Δήμου Σερρών αξίζει κάθε έπαινον. Διότι κατενόησεν ότι το θέατρον δεν αποτελεί μορφήν τέρψεως, αλλά ανάγκην επιτακτικήν δια την οποίαν, ημείς οι εν Θεσσαλονίκη, με τας πεντακοσίας χιλιάδας κατοίκων, δεν ηυδοκήσαμεν να σκεφθώμεν καν». Η πληροφορία για την αγορά του Τζαμιού από τον Δήμο δεν ήταν σωστή, όπως μπορούμε σήμερα να ισχυριστούμε με βεβαιότητα, απηχεί ενδεχομένως κάποιες σχετικές σκέψεις ή και ενέργειες που δεν τελεσφόρησαν.

Άλλες μικρές ειδήσεις στον τοπικό τύπο μας πληροφορούν για τις κατά καιρούς χρήσεις του τεμένους. Για παράδειγμα ότι ο Θωμάς Σιβρής, γνωστός εστιατοράς της πόλης, άνοιξε εστιατόριο στην κεντρική αίθουσα του Εσκή Τζαμί, πρόσθεσε σ'

αυτό και καφεζυθοπωλείο (εφημ. Εμπρός Σεργίων, φ. 11.06.1936) ή ότι έγιναν εντός του ανασκαφές με άδεια της αρχαιολογικής υπηρεσίας για ανεύρεση θησαυρού. Την άδεια ανασκαφή έλαβε η «γραιά Σεργαία κα Φιδετζή» η οποία εξ οικογενειακής παραδόσεως γνώριζε ότι κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο οι μπέηδες και οι αγάδες των Σεργίων «φοβηθέντες» κατάληψη της πόλης από τους Ρώσους, συγκέντρωσαν τις περιουσίες τους από χρυσές λίρες και άλλα τιμαλφή και τα έκρυψαν στα θεμέλια του Τζαμιού» (εφημ. Εμπρός Σεργίων, φ. 30.09.1934).

Αναφορές σε διαδικασία πώλησης του τεμένους εντοπίσαμε στον τοπικό τύπο το 1934. Στην εφημ. Η Πρόοδος (φ. 4.04.1934) δημοσιεύτηκε αρχική πλειοδοτική δημοπρασία με σκοπό την εκποίηση έκτασης 1500 τ.μ., προεκτιμώμενης αξίας 1.757 εκ. δρχ. Η δημοπρασία απέβη μάλλον άγονος, γιατί στις 4 Οκτωβρίου 1934 δημοσιεύτηκε νέα περίληψη δημοπρασίας, που θα διενεργούνταν στις 20 Οκτωβρίου του 1934 και αφορούσε μονοετή μίσθωση του κεντρικού τμήματος του τεμένους «μετά του κενού χώρου» των δύο τμημάτων των κειμένων «παρά τη κεντρική εισόδω», με α' προσφορά 1500 δρχ. μηνιαία. Δηλαδή όταν η διαδικασία πώλησης απέβη άγονος η Τράπεζα στράφηκε ξανά στην διαδικασία ενοικίασης του. Μια πληροφορία για τις προσπάθειες ενοικίασης μάς δίνει και το αρχείο του Ωδείου «Ορφέας» Σεργίων [10]. Στο αρχειακό υλικό του Ωδείου περιλαμβάνονται επιστολές με τις οποίες το Ωδείο φαίνεται να ζητά το 1935 να του παραχωρηθεί προς χρήση το Εσκή Τζαμί έναντι ενοικίου. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης μια επιστολή προς το Υπουργείο Πρόνοιας με ημερομηνία 5.12.1935, με την οποία το Ωδείο ζητά να του παραχωρηθεί το τέμενος απευθείας, άνευ δημοπρασίας, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 5266/1931 [10]. Ένα ακόμη σημαντικό τεκμήριο στο ίδιο αρχείο είναι το κείμενο της δημοπρασίας (με ημερομηνία 19.10.1936) της Ε.Τ.Ε για την τμηματική εκμίσθωση ή και πώληση ως συνόλου του τεμένους Συγκεκριμένα τέθηκε σε δημοπρασία μίσθωσης το ανατολικό τμήμα του τεμένους αντί τιμήματος 2.000 δρχ. μηνιαίως, το κεντρικό αντί 2.000 δρχ. μηνιαίως και το δυτικό αντί 400 δρχ. μηνιαίως [10].

Αξίζει να αναφέρουμε και κάποιες σκέψεις ιδιωτών για την επισκευή του, όπως η επιστολή που δημοσιεύτηκε στις 17 Ιανουαρίου 1935 σε τοπική εφημερίδα, του τότε καθηγητή Μεσαιωνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ιωάννη (Τζαννή) Β. Παπαδόπουλου. Ο καθηγητής περιγράφει το τέμενος ως θαυμάσια απομίμηση του μεσαίου κλίτους της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (ένας κεντρικός θόλος που συνοδεύεται από δύο ημιθόλια έχοντα την ίδια ακτίνα με τον κεντρικό θόλο). Προχωρεί δε στον ισχυρισμό (sic) ότι είναι κτισμένο επί ερειπίων και σχεδίου χριστιανικού ναού, ότι η κατάστασή του είναι οικτρά, ότι χρησιμεύει ως παλαιοπωλείο και ότι αυτό είναι το λιγότερο. Το σημαντικότερο, όπως γράφει ο

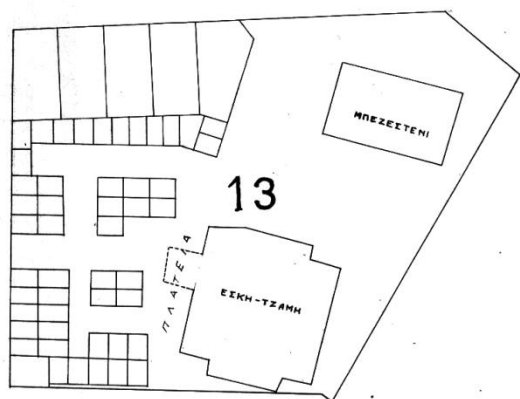
Παπαδόπουλος, είναι ότι στους θόλους του φύτρωσαν τεράστια δέντρα, των οποίων οι ρίζες υποβοηθούν την διεύδυση των υδάτων της βροχής και ότι δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πτώση του λαμπρού αυτού κτιρίου δεν θα αργήσει. Τέλος, αναφέρεται σ' ένα σχέδιο που φιλοπόνησε ο ίδιος το 1926 για την «εξωτερική διασκευή του θόλου», το οποίο θα καταστούσε το τέμενος «περίλαμπρον κόσμημα των Σεργίων» [11].

VI. ΑΜΗΧΑΝΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΠΕΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ

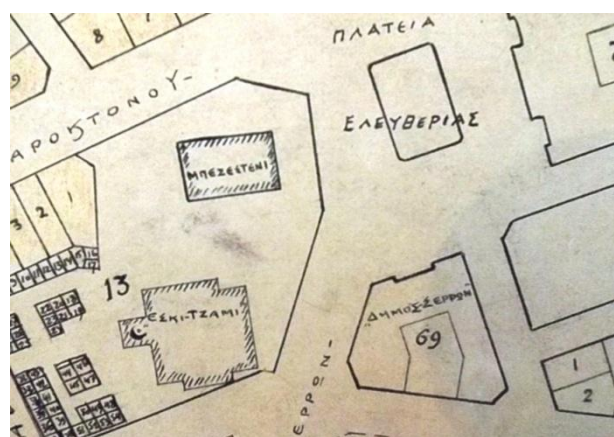
Ο προσδιορισμός της επιφάνειας του κτήματος (περά από το τέμενος αυτό καθαυτό) υπήρξε κρίσιμο ζήτημα, γιατί δεν υπήρξε εξαρχής σαφής οριοθέτηση. Η οριοθέτηση του οικοπεδικού χώρου του τεμένους, έγινε σε φάσεις, όπως φαίνεται από δύο σχεδιαγράμματα, που συνοδεύουν αντίστοιχες τροποποιήσεις της οικοδομικής νησίδας 13. Το πρώτο σχεδιάγραμμα εκπονήθηκε το 1927, αποτελεί παράρτημα του Π.Δ. της 28ης Νοεμβρίου 1927 (ΦΕΚ Α'/Φ.2/13.01.1928) και αφορά την τροποποίηση του εγκεκριμένου σχεδίου της πόλης των Σεργίων. Η οικοδομική νησίδα 13 εμφανίζεται ενιαία, όπως την περιγράφει και το σχέδιο του 1920, δηλαδή εμπεριέχει το Μπεξεστένι απαλλαγμένο από τα προσκτίσματα, το Εσκή Τζαμί, πέντε οικοπέδα της τάξεως των 200 τ.μ και 49 μικρά οικοπέδα της τάξεως των 25 τ.μ για εμπορική χρήση.

Τα οικοπέδα με αριθμούς 1, 2, 3, 4 και 5 ήταν σχετικά μεγάλα (200 τ.μ.) και βρίσκονται επί του κεντρικού οδικού άξονα Β. Βουλγαροκτόνου. Ανήκαν στους Νουρή Εφέντη (13/1), Τεφίκ Βέη (13/2), Μεμέτ Εφέντη (13/3), Ταχτά Σακάλ (13/4), Δημοσθένη Ν. Μέλφου (13/5) και Φωτεινή Ζαφειρίου (13/6). Αρκετά από τα μικρά οικοπέδα ανήκαν σε μουσουλμάνους, όπως ο Χατζή Αμέτ (13/6), Ισμαήλ Αγά Χατζή (Χότζας) (13/8), Σέχης Αφούζ Μουσταφά (13/9) Χατζή Αμέτ Αγά Τσοραπτής (13/10), Ιζέλ Αγάς Μοναμίνης ή Ιζέλ Αγάς υιός του Ισμαήλ (13/13), Κουρά εφέντης Χατζή Ασίκ (13/17), Αβδουραϊμ Εφέντης (13/23), Μεμέτ Εφέντης Ταχτά Σακάλ (13/26), Τεφίκ Βέης και Ετέμ Εφέντης (13/32) Ισμαήλ Σατήρ Εφ. (13/48), Μεμέτ Αλής (13/49), Φερίτ Βέης (13/52) και Νουρή Εφέντης (13/53) [12]. Η σημαντική παρουσία μουσουλμάνων ιδιοκτητών στην νησίδα 13 αποτέλεσε για μας και το κίνητρο για περαιτέρω εμβάθυνση στην μετέπειτα πολεοδομική της εξέλιξη

Ήδη από το πρώτο αυτό σχεδιάγραμμα διακρίνεται ένας προβληματισμός σε σχέση με την μεταχείριση των ελεύθερων (μη ιδιωτικών) χώρων εντός της οικοδομικής νησίδας 13. Πάντως το 1928 το ακριβές εμβαδόν του ανταλλαξιμού κτήματος Εσκή Τζαμί δεν είχε ακόμη προσδιοριστεί.

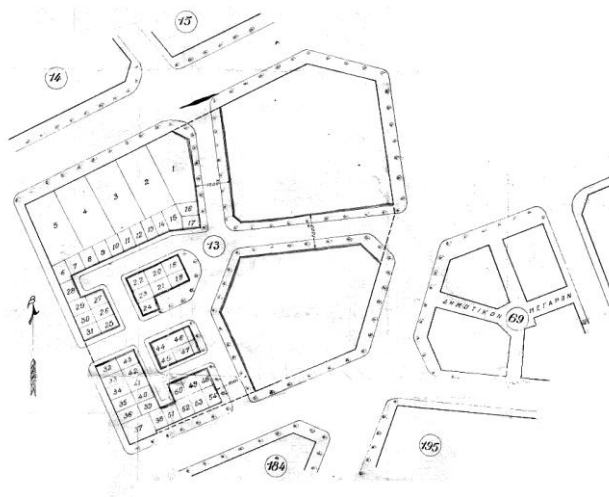

Εικ. 9: Το οικοδομικό πολύγωνο 13 (σχεδιάγραμμα του 1927) (αρχείο Δήμου Σεργών). Τα ερείπια των μικρών καταστημάτων γύρω από το Μπεζεστένι έχουν απομακρυνθεί. Έχουν οριοθετηθεί τα οικοπέδα της «Νέας Αγοράς»

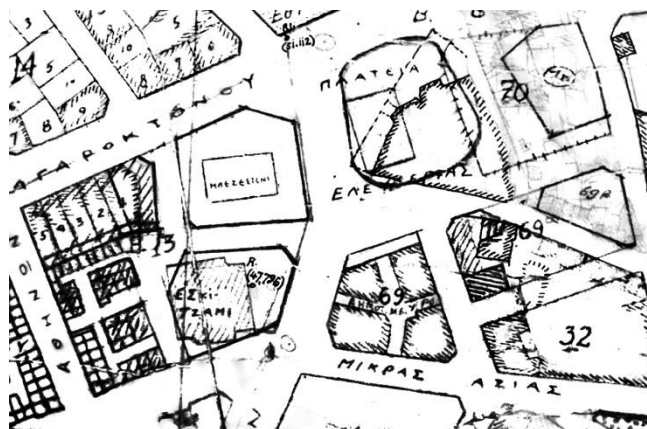

Εικ. 10: Το οικοδομικό πολύγωνο 13 και η περιοχή του σημερινού δημαρχείου γύρω στα 1927

Αντίθετα με το πρώτο, στο δεύτερο σχεδιάγραμμα, με ημερομηνία σχεδίασης 9 Οκτωβρίου 1937, που συνοδεύει μια ακόμη τροποποίηση του σχεδίου πόλης (ΦΕΚ 23.10.1937), έχουμε μια σαφή διευθέτηση του χώρου, στο εσωτερικό της οικοδομικής νησίδας 13. Δημιουργούνται δύο νέες υπο-νησίδες: μια για το Μπεζεστένι και μια για το Εσκή Τζαμί, που διαχωρίζονται από δρόμο πλάτους 10 μ. [12]. Εκτιμούμε ότι η τροποποίηση του σχεδίου ήταν αποτέλεσμα της επιτυχούς έκβασης της εκποίησης του τεμένους από την Ε.Τ.Ε, εκποίηση που ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1937. Με άλλα λόγια η τροποποίηση του Οκτωβρίου 1937 υπήρξε η νομιμοποιητική πράξη οριοθέτησης του οικοπεδικού χώρου των 1670 τ.μ. του τεμένους και η τελευταία (απαραίτητη) διοικητική πράξη πριν την ολοκλήρωση της διαδικασίας εκποίησης και εν τέλει κατεδάφισης του.

Εικ. 11: Τροποποίηση του σχεδίου και οριοθέτηση του οικοπεδικού χώρου του τεμένους (Οκτώβριος 1937). Φαίνεται και η προτεινόμενη δενδροφύτευση περιμετρικά των νησίδων (αρχείο Δήμου Σεργών)

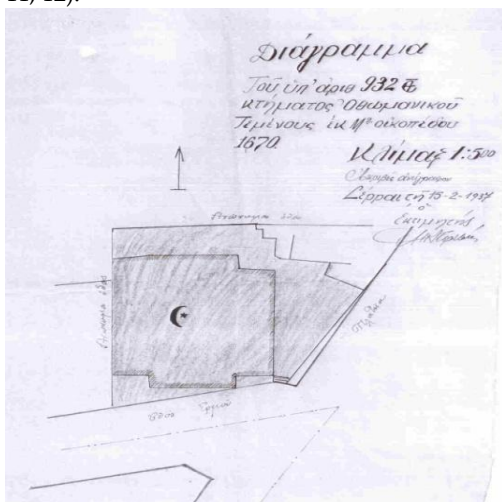
Εικ. 12: Σχεδιάγραμμα της περιοχής γύρω στα 1937. Φαίνονται οι στοές του Δημαρχιακού Μεγάρου

VII. Η ΤΕΛΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΠΡΑΣΙΑ ΤΟΥ 1937

Μια πολύ σημαντική ρύθμιση, που αφορούσε την τύχη του ακινήτου, έλαβε χώρα στην συνεδρίαση με αριθμό 916 και ημερομηνία 04.03.1936 της Κεντρικής Επιτροπής Ανταλλαξίμων (ΚΕΑ) της Ε.Τ.Ε στην Αθήνα. Εκεί αποφασίστηκαν πρώτον, η αύξηση της έκτασης του ακινήτου λόγω νέας καταμέτρησης από **4.442 τ.μ σε 4.547 τ.μ** με μείωση όμως της κτηματολογικής του αξίας από 1.951.000 δρχ. σε 1.916.350 δρχ. ήτοι κατά 35.550 δρχ., όση η κτηματολογική αξία του απαλλοτριωθέντος και κατεδαφισθέντος παραρτήματος της οικοδομής (βλ. εικ. 9, 10) και δεύτερον, ο διαχωρισμός αυτού σε τρία τμήματα από τα οποία το 1^ο με έκταση **1670 τ.μ και κτηματολογική αξία 1.269.000 δρχ.**, το 2^ο τμήμα με έκταση 482 τ.μ και κτηματολογική αξία 108.500 δρχ. και το 3^ο τμήμα με έκταση 2.395 τ.μ και κτηματολογική αξία 538.850 δρχ. [2]. Τα

αναγραφόμενα στην με αρ. 916 συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής Ανταλλαξίμων επιβεβαιώνονται από τον κτηματολογικό πίνακα της ΚΥΔ Σεργών, όπου το με αρ. 932 ανταλλάξιμο ακίνητο εμφανίζεται να έχει συνολική έκταση **4.547 τ.μ.**

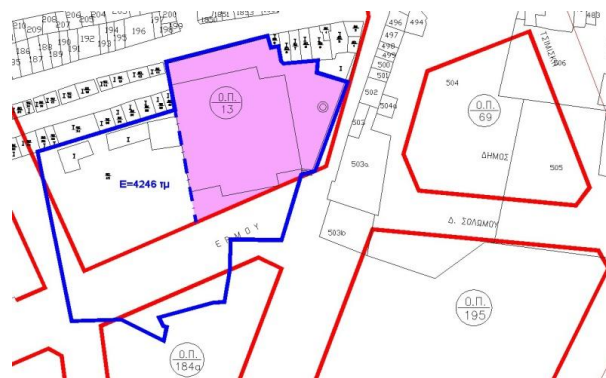
Αρα, προφανώς για λόγους εμπορευσιμότητας τα τεράστιο αρχικό ακίνητο κατατμήθηκε σε τρία τμήματα εκ των οποίων εκποιήθηκε το 1937 το τεμάχιο των 1670 τ.μ., δηλαδή το τμήμα που καταλάμβανε πρωτίστως το τέμενος αυτό καθαυτό (Εικ. 11, 12).

Εικ. 13: Σχεδιάγραμμα με ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1937. Επιφάνεια 1670 τ.μ.

Τα εναπομείναντα τετραγωνικά μέτρα σχημάτισαν δύο νέα ακίνητα με αριθμούς κτηματολογίου ΚΕΔ 11118 και 11119 (2.887 τ.μ. συνολικά). Στον κτηματολογικό πίνακα της ΚΕΔ έχει σημειωθεί με ακρίβεια η όλη διαδικασία και κυρίως η αξία του ακινήτου: αναφέρεται επί λέξει «σημερινή αγοραία αξία κατά προσέγγιση»: 1.916.350 δρχ. Εναπομείνασα αξία 647.350 δρχ. (μετά την εκποίηση των 1670 τ.μ.). Η μερίδα του τεμένους έχει σφραγιστεί με κόκκινη μελάνι και την ένδειξη ΕΠΩΛΗΘΗ. Τα κτήματα 11118 και 11119 παραμένουν μέχρι σήμερα στην ιδιοκτησία της ΚΕΔ. Στην εγγραφή μάλιστα 11119 αναφέρεται ρητά ότι αυτό προήλθε από το αρχικό κτήμα 932 και ότι η αξία του υπολογίζονταν σε 538.850 δρχ.

Το τέμενος πουλήθηκε με πλειοδοτική δημοπρασία, αφού προηγουμένως προσδιορίστηκε η οικοπεδική του έκταση στα 1670 τ.μ. Η αρχική δημοπρασία έγινε στις 6 Μαρτίου 1937, δημοπρασία στην οποία, το εδρεύον στην πόλη των Σεργών υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών, συνιστούσε στα κεντρικά γραφεία του να πάρουν μέρος [13]. Και η τελική στις 17 Ιουλίου 1937.

Εικ. 14: Με μπλε χρώμα τα όρια του ανταλλαξιμου οικοπεδου με αρ. 932 (επιφανειας 4.547 τ.μ). Σκιασμένο με ροζ το τμήμα του ανταλλαξιμου κτηματος εμβαδου 1670 τ.μ. που εκποιήθηκε το 1937. Με κόκκινο τα όρια των νέων οικοδομικών νησίδων. Στο υπόβαθρο η αποτύπωση του 1914

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΕΚΠΟΙΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
Αριθμός: 932

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ
Πλειοδοτικής δημοπρασίας εκποίησης ανταλλαξιμων ακινήτων

Το παρόν ενστάδιο Υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, κατά τα άρθρα 5 της από 6.7.1935, τροποσυνταγής του Έλληνικού Δημοσίου Συμβουλίου Τοπική Έκπαιδευτική

Προσφάτως δι:

Εκτίθενται εις φανερών εκπαιδευτικών πλειοδοτική δημοπρασία εκποίησης διατεταγμένης την 6^{ης} του μηνός Μαρτίου 1937, με την οποία και από όρας 1670 τ.μ. μέχρι 1670 τ.μ. ενστάδιο της Τράπεζας της Ελλάδος, με την οποία και από ταύτας ταύτας ακινήτοι ε, ανταλλάγης, ήτοι:

Α/Α	Όνοματεπώνυμο πρώην ιδιοκτήτη ή ανταλλάγης	Αριθμός ή αναγραφής κτήματος	Είδος ακινήτου	Έκταση ως ορίζεται μετα ή εις το κείμενο	Αντα- λλάξι- μο	Αντα- λλάξι- μο	Αντα- λλάξι- μο	Ε.Ο.Α. προσφοράς Δραχμ.	Εγγύτης Δραχμ.
1	Νίκος Χρήστος	932	Εκπαιδευτική	1670	1670	1670	1670	1.500.000	1.500.000

Εικ. 15: Δημοπρασία της 6^{ης} Μαρτίου 1937 (εκποίηση του τεμένους με αριθμό 932, επιφανείας 1670 τμ)

Πλειοδότησαν από κοινού οκτώ Σεργαίοι, χριστιανοί στο θρησκευμα: 1) Αντώνιος Στεργίου Τεκές, ιατρός, 2) Θωμάς Αντωνίου Δοϊτσίνης υποδηματοποιός, 3) Νικόλαος Στεφάνου Στεφανίδης, έμπορος ξηρών καρπών, 4) Γεώργιος Δημητρίου Παπαδόπουλος ιατρός, 5) Άγγελος Στεργίου Χατζηστεργίου, έμπορος, 6) Γεώργιος Χρήστου Γεωργιάδης, ιατρός, 7) Γεώργιος Βασιλείου Νικολαΐδης έμπορος κάτοικος Σεργών και 8) Στυλιανός Βασιλείου Νικολαΐδης, ιατρός κάτοικος Νέου Σουλίου.

Το τμήμα ήταν 2.805 εκατ. δρχ., αλλά επειδή το πωλητήριο ήταν επί πιστώσει προστέθηκαν οι τόκοι και διαμορφώθηκε τελικά στις 4.258 εκατ. δρχ. Οι αγοραστές κατέβαλαν άμεσα στο ταμείο της Ε.Τ.Ε 285 χιλ. δρχ. (δηλαδή το 10% του συνολικού τιμήματος) σε ομολογίες ανταλλαξιμων 6% του 1928 «φέρουσας άπαντα τα τοκομερίδια λήξεως 1^{ης} Ιανουαρίου 1938 και εφεξής» το δε υπόλοιπο 2.563.280 δρχ. (συμποσούμενον σε 4.258.280 δρχ. με τους τόκους) υποσχέθηκαν να το καταβάλλουν εντός 20 ετών από της 3.01.1938. Κάθε δόση περιλάμβανε τόκο 5 ½% [12].

Εικ. 16: Άποψη του τεμένους από νοτιοδυτικά λίγο πριν την κατεδάφιση. Η «Νέα Αγορά» είχε ήδη κτιστεί (αρχείο Β. Καφταντζή)

Το τέμενος άρχισε να κατεδαφίζεται αρχές του 1938 με έξοδα της ομάδας των αγοραστών στους οποίους περιήλθαν και τα υλικά [13]. Ορισμένα από τα υλικά της κατεδάφισης χρησιμοποιήθηκαν ως spolia στην ανέγερση του χριστιανικού ναυδρίου του Αγίου Συμεών, που έγινε την ίδια χρονιά. Ακόμη και σήμερα μπορούμε να δούμε μαρμάρινα τεμάχια με ανάγλυφα από το Εσκή Τζαμί στην εξωτερική τοιχοποιία του ναυδρίου.

Σε μικρό χρονικό διάστημα κτίστηκε όλη την επιφάνεια του ακινήτου. Περιμετρικά ισόγεια ομοιόμορφα καταστήματα και εσωτερική στοά, αντικατέστησαν το γηραλέο τέμενος. Σχεδιαστικά παρατηρείται μια σαφής αναλογία με τη διάταξη του ευρισκόμενου ακριβώς απέναντι δημαρχιακού μεγάρου (Εικ. 12), που είχε ήδη ανεγερθεί λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1931.

Κατά τη δεκαετία του 1980 προστέθηκαν όροφοι στο χώρο που καταλάμβανε πριν λίγες δεκαετίες το Εσκή Τζαμί αλλοιώνοντας δραματικά το αστικό τοπίο. Σήμερα «τίποτε» δεν θυμίζει ότι εκεί υπήρξε κάποτε το περίλαμπρο Εσκή ή Ατίκ Τζαμί. Το «τίποτε» είναι βέβαια ιδιαίτερα απλουστευτικό και επιδερμικό. Με μια προσεκτική παρατήρηση θα βρούμε τα «σουληνάκια» να αναβιώνουν μέσα από το κεντρικό συντριβάνι της πλατείας Ελευθερίας και το παλιό ρολόι να έχει κουρνιαστεί στο αέτωμα του Δημαρχείου. Απομεινάρι από την χάραξη του παλιού Ουζούν Τσαρσί διατηρείται στην σημερινή οδό Στ. Σταυρίδη και τα παλιά κυπαρίσσια θροϊζουν μέσα από τα σημερινά δένδρα της πλατείας. Το νερό και το πράσινο επέζησαν των δραματικών αλλαγών στο κτισμένο περιβάλλον. Και ασφαλώς λίγες εκατοντάδες μέτρα βορειότερα βρίσκουμε αυτούσια μαρμάρινα μέλη του τεμένους εντοιχισμένα στον ελληνορθόδοξο ναό του Αγίου Συμεών.

Εικ. 17: Μαρμάρινα τεμάχια από το Εσκή Τζαμί στην εξωτερική τοιχοποιία του ναυδρίου Αγίου Συμεών

VIII. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο μεγάλος ιδιοκτησιακός μετασχηματισμός που συντελέστηκε τη δεκαετία του '30 και διέγραψε εν πολλοίς την μετέπειτα πορεία του κέντρου της πόλης των Σερρών, ειδικά μέσα από την τύχη των ανταλλαξίμων μουσουλμανικών κτημάτων, χρειάζεται ακόμη πολύ έρευνα. Στα λίγα, έστω, ερευνητικά δεδομένα, που παρουσιάσαμε στο παρόν κείμενο, η μεγάλη αυτή χωροκοινωνική μεταβολή τεκμηριώνεται με στοιχεία. Κυρίως όμως τεκμηριώνεται η ορμή και η ταχύτητα με την οποία αυτός ο χωροκοινωνικός μετασχηματισμός συντελέστηκε.

Ευχαριστίες: Ευχαριστώ τον τοπογράφο-μηχανικό Ελ. Παναγιωτόπουλο για την δημιουργία της Εικ. 12 (ανασχεδίαση από το φ.8 του χάρτη των Σερρών με οριοθέτηση του 932 κτήματος), τους Βασ. Γιαννογλουδής και Ν. Μπονόβα για την υπόδειξη της Εικ. 2, τον Βασ. Γιαννογλουδής για τις πληροφορίες από την εφημ. Εμπρός των Σερρών (1934, 1936) και Μακεδονία Θεσσαλονίκης (1927) και τον Τσαρούχα Γιάννη από τα ΓΑΚ Σερρών για την Εικ.1.

Πηγές Εικόνων

Ι.Α/Ε.Τ.Ε (Εικ. 10, 11, 13), **Γιακουμής Χ. (επιμ.) Ερνέστ Εμπράρ 1875-1933: Εικόνες από τη ζωή ενός αρχιτέκτονα: Από την Ελλάδα στην Ινδοκίνα, 2001** (Εικ. 7), Τζανακάρης Β. (Εικ. 4, Εικ. 5), Εικ. 8: Τζανακάρης Β. 1995: 361), Καφταντζής Β. (Εικ. 16), Bilder vom Mazedonischen Kriegsschauplatz, p. 432 (Εικ.3).

IX. ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- [1] Ράντου, Ε. «Παραδοσιακός ιστός και νέες χαράς εις. Το σχέδιο του 1914 για τις Σέρρες» στο Σέρρες 1900-1940. Χώρος και Ιστορία (επιμ. Α. Γερόλυμπου, Λ. Θεοδορίδου), Σέρρες 2008, σ. 62.
- [2] Ι.Α/Ε.Τ.Ε, Αθήνα, φύλλα εκκαθάρισης κτημάτων εξ ανταλλαγής Α1Σ56 Υ15 Φ1-11 και Α1Σ29 Υ19Φ14 (Υπηρεσία Διαχείρισης Κτημάτων Ανταλλαγέντων Μουσουλμάνων. Εγκύκλιοι διαταγές).
- [3] Δρίτσα, Μαργαρίτα (1985) «Η Εθνική Τράπεζα και οι Πρόσφυγες», τα Ιστορικά, τ.2ος, τχ. 4, σ. 315. Νεότερη βιβλιογραφία για το ζήτημα περιλαμβάνει δημοσιεύσεις όπως Γκλαβίνας Ιωάννης (2013), Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1922). Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή, Θεσσαλονίκη: έκδ. Σταμούλη, 2013. Δημανόπουλος Σπύρος (2010), «Η κοινωνική διαστρωμάτωση του μουσουλμανικού πληθυσμού του Ρεθύμνου και η διεκδίκηση της ανταλλαξίμου περιουσίας 1924-1927», περ. Μνήμων 31 (2010) 151-184. Ιντεσβίδης Αβραάμ (2004), Μουσουλμανικές Ιδιοκτησίες στη Λέσβο. Οι μεταγραφές στο Υποθηκοφυλάκειο Μυτιλήνης (1913-1923), πτυχιακή εργασία, τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου 2004. Πάντσιος Π., Σάμπος, Ν., Μελέτη Ανταλλαξίμων Κτημάτων Θεσσαλονίκης, διπλωματική εργασία, εργαστήριο Γεωδαισίας. Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών Α.Π.Θ, 1989.
- [4] Σαμπανοπούλου, Σ. (2001), Οθωμανικά Μνημεία στο Σέρρες από το χθες στο σήμερα, έκδοση Δήμου Σερρών, σ. 107. Το Μπεζεστένι αναγράφεται στα Βιβλία της ΥΔΑΜΚ ως «Βακούφιον Βεδρεδίν Βήν (ή Μεσσιδ Βακούφιον Μεσρεδίν Βήν). Επίσης βλ. συμπληρωματικά Πέτρος Θ. Πέννας, Η Ιστορία των Σερρών, Αθήνα, 1966, σ. 507-508 όπου αναφέρει ότι κατά το Εβλιγιά Τσελεμπή [το Εσκή Τζαμί] ήταν κτισμένο «εις τόπον στενόν και δια τούτο δεν είχε ιεράν αυλήν (χαρέμ). Είχε μόνο μπροστά από την πύλη προς το κιμπλέ (προσανατολισμός προς την Μέκκα, εδώ νότος) στη θέση του ιερού μίαν ιερά δεξαμενή (συντριβάνι) για τις προ της προσευχής πλύσεις. Στην πύλη υπήρχε επίσης η κτητορική επιγραφή». Την θέση του Τζαμιού σημειώνει ο Πέτρος Παπαγεωργίου σε χάρτη που

ενσωματώνει στο βιβλίο του «Αι Σέρραι και τα Προάστεια, τα περί τα Σέρρας και η Μονή Προδρόμου Σερρών», εκδ. ΔΚΒ, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 116-117. Φωτογραφία του Τζαμιού περιέχεται και στο Νίκος Νικολάου, Έρευνες στα τουρκικά μνημεία των Σερρών. Το Μπεζεστένι, 1977.

- [5] Πασαδαίος, Αρ. (1981), Η πόλη του Βοσπόρου. Σύντομος συστηματικός οδηγός, Αθήνα 1981, σ. Πιν.21, τύπος F.
- [6] Πέτροβιτς, Ν. (1953), «Μορφή της παλιάς πόλης», Σερραϊκά Χρονικά, τ.1ος, 1953, σ.113.
- [7] Πέννας, Π. (1965), «Ταξίδι στα περασμένα. Σέρρες: η όμορφη πολιτεία της ανατολικής Μακεδονίας (σαν ιστορία και σαν παραμύθι)» στην Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια των Νέων του Χάρη Πάτση (τόμος «Ελλάς»- Β' σελ. 308-321), Αθήνα 1965. Παραθέτω τους στίχους λαϊκού τραγουδιού με αναφορά στα «σουληνάρια» των Σερρών, που αποθησαύρισε ο Γ. Αγγειοπλάστης και μου υπέδειξε ο Β. Γιαννογλουδής.
- [8] Για την ύπαρξη και άλλου (προγενέστερου) δημόσιου ρολογιού στην πόλη κάνει αναφορά η Αιμιλία Στεφανίδου (1999) «Το ρολόι της πόλης στην Ελλάδα την περίοδο της Τουρκοκρατίας» στο Οριον, τιμητικός τόμος στον καθηγητή Δ.Α.Φατούρο, 435-457.
- [9] Αωνόμου (1991), Ένα δικαστικό έγγραφο με ιδιαίτερη σημασία: εξώδικος πρόσκληση δύο Σερραίων επαγγελματιών, Πανσερραϊκό Ημερολόγιο, 1991, τόμος 17ος.
- [10] Αγγειοπλάστης, Γ. (2006). «Κατάλογος εισερχομένων και εξερχομένων εγγράφων του Ωδείου Σερρών «Ορφείας» (1934-1940)», Σερραϊκά Ανάλεκτα, τ. 4ος, 171-206.
- [11] Η επιστολή αναδημοσιεύτηκε στο Β. Τζανακάρης, Όταν η Δημοκρατία πνιγόταν στα παγωμένα νερά του Στρυμόνα, έκδοση Γιατί, 1999, σ. 14. Ο Ιωάννης Παπαδόπουλος, (Κωνσταντινούπολη, 1877-Αθήνα, 1957) ήταν γιος του Βασιλείου Παπαδοπούλου, ιατρού του οθωμανικού στόλου. Διδάκτωρ Φιλολογίας της Σορβόνης (1908), μέγας υπομηματογράφος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τελευταίος πρόεδρος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.
- [12] Οι πληροφορίες σταχυολογήθηκαν από το με αριθμό 1274 /22.09.1937 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Σερρών Γ. Χ. Μαυρομμάτη/πρώην Καραγκιόζη (αρ. μεταγραφής 11738 /22-09-1937). Βλ. Θεοδορίδου Λ. (2013), Η «Νέα Αγορά» των Σερρών. Κοινωνικοί και πολεοδομικοί μετασχηματισμοί κατά τον μεσοπόλεμο, Σερραϊκά Σύμμεικτα 2 (2013) 123-154. Γενικά για την πλατεία Ελευθερίας βλ. Θεοδορίδου, Λ. και Καριώτου ΓΛ. (2012) «Τρεις πλατείες των Σερρών. Διαδικασίες διαμόρφωσης. Χωρική λειτουργία» στο ΧωροΓραφίες (3) 63-70.
- [13] Σε αλληλογραφία με ημερομηνία 10.02.1938 του διευθυντή του υποκαταστήματος της Τράπεζας Αθηνών στις Σέρρες με την Υπηρεσία Κτημάτων της ίδιας Τράπεζας στην Αθήνα σταχυολογήσαμε την είδηση ότι «η αγοράσατο το Εσκή Τζαμί ομιάς ήρχισεν από τίνος να καταδαφίζει τούτο και σκέπτεται να οικοδομήσει διάφορα μαγαζιά». Ο ίδιος διευθυντής είχε ενημερώσει τα κεντρικά το προηγούμενο έτος (επιστολή της 16ης Φεβρουαρίου 1937) για την επικείμενη δημοπρασία της δής Μαρτίου 1937, και είχε προτείνει να συμμετάσχει η Τράπεζα στην δημοπρασία καταθέτοντας προσφορά 1.8 έως και 2 εκ. δρχ. επισημαίνοντας ότι το ποσό θα είναι πληρωτέο σε 40 εξαμηνιαίες δόσεις και μάλιστα σε ομολογίες ανταλλαξίμων «γενομένων δεκτών» εις το άρτιον «συνεπώς», κατέληγε, «το ως άνω ποσό αυτομάτως περιορίζεται εις 70% ενώ ημείς θα έχομεν την ευχέρειαν να πουλήσουμε τον περιττό χώρο τοις μετρητοίς, οπότε θα ηδυνάμεθα να εξοφλούμε τις οφειλόμενες δόσεις εκ των πωλήσεων εισπραξέων μας χωρίς να διαθέσουμε άμεσα σοβαρόν ποσόν». Στην αλληλογραφία του διευθυντού με τα κεντρικά υπήρξε ενσωματωμένη η αρχική διακήρυξη και τοπογραφικό διάγραμμα του τεμαχίου με ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου (Ι.Α/Ε.Τ.Ε). Η πρόταση του διευθυντή δεν έτυχε αποδοχής από την Τράπεζα Αθηνών και έτσι το τέμενος περιήλθε στα χέρια της ομάδας των Σερραίων πλειοδοτών.

*Στα Σέρρας στον Ισκή Τζαμί
έχ' ένα σιαντραβάνι
όποιους πάει να πει νιρό
του νέτρι πο' χ του χάνει.*

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Λίλα Θεοδωρίδου, Καθηγήτρια ΤΕΙ Κεντρικής
Μακεδονίας, Τέγμα Μαγνησίας Σέρρες 2321049286

e-mail: mtheodteiser@hotmail.com

Χωρογραφίες/ Τεύχος 5/ Αρ 1/ 2018 – σελ 23-34